

Regina KVAŠYTĖ, Kazimieras ŽUPERKA
 Šiaulių universitetas

AŠARŲ KONCEPTUALIZAVIMAS LIETUVIŲ IR LATVIŲ FRAZELOGIJOJE

Šiuolaikinėje kalbotyroje vis daugiau dėmesio skiriama konceptų teorijai ir konceptualizavimui kaip praktiniam jos taikymui, nes tautų pasaulėvaizdyje konceptams tenka svarbus vaidmuo. Galima nagrinėti ir vienos kalbos konceptus, tačiau vertingesni yra gretinamieji tyrimai, leidžiantys suprasti kalbinių bendruomenių pasaulėvokos savitumą. Kuo artimesnės kilmės atžvilgiu kalbos, tuo sunkiau būna išvelgti skirtumus, o panašumai atrodo visuotiniai.

Straipsnio **tikslas** yra sugretinti lietuvių kalbos žodžiu *ašara* ir latvių kalbos žodžiu *asara* reiškiamus konceptus tų kalbų frazeologijoje. *Konceptualizavimo* terminu įvardijama *konceptų* (pasaulio, visos jo įvairovės pažinimo bei supratimo rezultato) kalbinė raiška; apie skirtingą koncepto sampratą žr. Gudavičius 2009, 50t. *Frazeologijos* terminas straipsnyje vartojamas plačiąja prasme: jai priskiriami ir frazeologizmai, ir patarlės, priešodžiai. Frazeologija analizei pasirinkta todėl, kad joje išsaugotas senasis naivusis pasaulio vaizdas, joje ryški tradicinė tautinė kalbinė raiška. **Medžiaga** (frazeologija) rinkta iš abiejų kalbų frazeologijos ir kitų aiškinamųjų žodynų, iš patarlių rinkinių. Nagrinėjant ašaros konceptus remiamasi ne tik frazeologijos vienetais, bet ir žodynuose sukauptais frazeologizmų vartojimo iliustraciniais pavyzdžiais, taip pat pavyzdžiais iš internetinių šaltinių, visų pirma grožiniais tekstais, paremiančiais atitinkamą ašarų konceptualizavimą. Tyrimas atliktas konceptualiosios ir gretinamosios analizės, taip pat interpretacijos **metodais**.

Egzistuoja nacionalinė mąstymo specifika, todėl egzistuoja ir nacionaliniai konceptualiųjų metaforų skirtumai. Kalbos semantinėje sistemoje atsispindi tie skirtumai, kurie komunikaciniu atžvilgiu tautai yra reikalingi (Paparėlytė-Klovienė, Kvašytė 2006, 278). Frazeologijos vienetų semantikoje atsispindi tautos kultūros raida, juose fiksuojamos kultūrinės nuostatos ir stereotipai (Маслова 2001, 82). Nusistovėjusių lietuvių ir latvio stereotipų vienas ryškiausių skirtumų yra lietuvių emociškumas, o latvių racionalumas. Pavyzdžiui, liūdesį, gaudumą kaip ryškią lietuvių laikysenos ir kalbėsenos

dominantę iškelia Vytautas Kavolis (1994, 201–207) kalbėdamas apie Mairo-
ronį. Poeto lyrikos subjektas esąs dvilypis – jį sudaro moteriškasis ir vyriškasis
aš, tie *aš* skirtingi. „Vienintelis taškas, kuriame vyriškojo *aš* ir moteriškojo *aš*
sferos susijungia, yra „liūdesys“ ir „ašara“ (Kavolis 1994, 206).

Konceptualiųjų metaforų teorijoje pabrėžiama, kad tai, kas racionalu,
orientuota aukštin, o tai, kas emocionalu – žemyn (Lakoff, Johnson 1980,
15–24). Ašaros yra jausmų rodymo išraiška, taigi atitinkamu greitinimu gali-
ma tikėtis konkrečiau pagrįsti minėtus lietuvių ir latvių stereotipus. Lietuvių
ašaros ir latvių *asaras*¹, kaip ir šių sąvoką pavadinantys daugelio kitų kalbų žo-
džiai, yra įprastinė, sisteminė žodžio reikšmė tapusi verksmo, raudojimo me-
tonimija (žr. DLKŽ⁴, 43; LVV, 77; plg. Потова 1985; Janovec, Wagen-
knecht 2009, 89–96). *Sisteminiam lietuvių kalbos žodyne* (SLKŽ, 274–275)
yra lizdas *verkimas* (jis priklauso *psichikos* skyriui, *jausmingumo* poskyriui,
liūdėjimo grupei); jame randame ir frazeologizmų su daiktavardžiu *ašara*.

Dabartinės lietuvių kalbos žodynas nurodo tris žodžio *ašara* reikšmes:
„1. akių liaukų skysčio lašas; 2. prk. dgs. verksmas; 3. prk. truputis, lašas“
(DLKŽ⁴, 43), o *Lietuvių kalbos žodynas* skiria penkias reikšmes: „1. tyras,
skaidrus akių liaukų skystis; 2. ppr. pl. verksmas; 3. prk. kas prastas, menkas;
4. prk. lašas; 5. prk. truputis“ (LKŽ¹², 333t.). Latvių kalbos žodynai fiksuo-
ja tik dvi daiktavardžio *asaras* reikšmes: „1. Bezkrāsains, sāļš šķidrums, ko
izdala īpaši acs dobuma dziedzeri; šī šķidrumsa lāses; 2. dsk. Raudas“ (LVV,
77) (plg. tam tikrų reikšmių niuansų atspindžius aštuonių tomų žodyne „1.
tikai dsk. Bezkrāsains, sāļš šķidrums, ko izdala īpaši acs dobuma dziedzeri;
šāds šķidrums, kas izplūdis no acs dobuma; arī vsk. Šī šķidrumsa lāse; 2. tikai
dsk. Raudāšana, raudas“ (LLVV 1, 323t.). Rolandas Kregždys, be nurodytųjų
reikšmių, ir lietuvių, ir latvių kalboje pagrįstai dar išskiria konotacinę sememą
‘vargas’, dažną tautosakos kūrinuose, pvz.: *Kur dvaras, ten ašaros; Asaru
maizē sviests ar gaļu negaršo* (Kregždys 2010, 63, 66). Latvių kalba, kaip
matyti iš pavyzdžio, turi šios reikšmės frazeologizmą (*asaru maize* LTMSP,
269). Lietuvių kalboje yra atitinkami frazeologizmai *vienos ašaros* ‘daug var-
go’, *ašarose mirkti*, *ašarose paplūsti*, *ašarose praustis* ‘sunkiai gyventi’: *Sako,
prakeiktas dvaras, ten vienos ašaros* Šln (FŽ, 69); *Ta Kastelė ašarose
mirksta, i[r] gana* End (FŽ, 70). Tokia reikšmė, be abejo, yra metoniminio

¹ Toliau prie pavyzdžių vartojami atitinkami sutrumpinimai *lie.* ir *la.* arba vienos kal-
bos žodžiai nuo kitos skiriami įžambiu brūkšniu.

perkėlimo padarinys². Liūdesio koncepto raišką tiriantys kalbininkai ašaras apibūdina kaip vieną iš liūdesio emocinių padarinių, kaip nekontroliuojamą jausmų raišką (žr. Papaurėlytė-Klovienė 2004, 87). Galima sakyti, kad toks apibūdinimas implikuoja grįžtamojo metoniminio reikšmės perkėlimo galimybę (šiuo atveju: ašaros yra liūdesio ženklas, *ašaros* – ‘liūdesys’).

Lietuvių kalbos frazeologijos žodynai pateikia atitinkamai 19 (LKFŽ) ir 144 (FŽ) frazeologizmus su *ašara*. Latvių frazeologijos žodyne (LFV) žodžio *asaras* lizde randame tik 6 junginius, dar šiek tiek pavyzdžių su daiktavardžiu *asaras* pateikta prie kitų žodžių, pavyzdžiui, *pupas*.

Straipsnyje aptariami atvejai, kurie atrodo reikšmingiausi kalbamosios sąvokos konceptualizavimui. Gretinamajai analizei rodomi tikslinga pasitelkti ne tik tokius kontekstus, kuriuose *ašara* yra tema (konceptualiųjų metaforų teorijos terminu – *tikslo sritis*), bet ir tokius, kuriuose *ašara* yra *rema*, *vaizdas* (*ištakų sritis*). Pastaruoju atveju žodžiu *ašara* apibūdinamas ne verksmas, o kokie nors kiti dalykai. Pavyzdžiui, *ašara* turi reikšmę „kas menkas, mažai, truputis“: (*šieno*) *vienos ašaros, kaip gaidžio ašara, katino ašaros, zuikio ašaros*. Kitur palyginimu iškeliamas kokio daikto skaidrumas, tyrumas, byrėjimas ar kitokie ašaroms būdingi požymiai: *Pašilėnų alus skaidrus kaip ašara* rš (LKPŽ, 32); *Ir upės ten tyros kaip ašaros* V. Krėv (LKPŽ, 32); *Ir byra kaip ašaros* KrvP[Mrk] (LKPŽ, 32); *Tavo alus baltas kaip ožkos ašaros* LFŽ, 192[Šln] (LKPŽ, 32).

Frazeologijoje ašaros suvokiamos kaip skystis (taigi atitinka žodžio definiciją): jos *varva / pil*, asmuo jas *lieja / lej*, *laisto, varvina, išsunkia*, jomis *apsipila, prausiasi*, jose *maudosi, mirksta / mirkst, skęsta / sliks* ir pan.: *Rūteles ravėjau, ašarėles liejau* Grv (FŽ, 70); *Įlenda kur į svirną atsiprausti su ašaromis* Žem (FŽ, 72); *Protams, simtreiz labāks par asarām ir smaidis. Taču jūrnieku sievas smaidu vietā [atvadoties] parasti lej asaras* Grīva (LFV, 85); *Viņa tad labāk palika viena nekā no dienas dienā [nelaimīgā laulībā] naidojās vai asarās mirka* Rozītis (LFV, 85). Ašaros gali pačios lietis, be asmens valios: *Verkia jauna mergužėlė, ašarėlės plūsta* Grk (LKŽ 10, 368); *Kad tev skumjas galvu liec, Plūst tev asaras bez skaita, Acu rasa aši pieriet, Līdzī rādot prieku, sāpes* Rainis (L).

² Rolandas Kregždys (2010, 64) konstatuoja ir metaforinę šios sememos raišką, bet ją iliustruoja per mažu kontekstu (iš tekstyno), kad suprastume reikšmės perkėlimo būdą: – *Tu vargeli, ašara mano!*

Ašarų kaip skysčio konceptą galima sieti su šnekamojoje kalboje paplitusiais frazeologizmais degtinei (dažniausiai naminei) pavadinti. Tokių frazeologinių junginių įtraukta į LKŽ, FŽ, pvz.: *kukūžės* [t. y. rupūžės, žr. LKŽ 6, 818] *ašaros, raganos ašaros, rugių ašaros, velnio ašarėlės*. Birutė Jasiūnaitė, lietuvių frazeologiją tirianti etnolingvistiniu požiūriu, nurodo: „Metafora *mitinės būtybės ašaros – stiprusis gėrimas* remiasi tiek abiejų objektų panašumu – ir degtinė, ir ašaros – kartus, skaidrus skystis, tiek ir aliuzija į „velnišką“ degtinės prigimtį: su nelabuoju ir kitomis mitinėmis būtybėmis priimta sieti svaigiuosius gėrimus, neva padedančius bendrauti su dvasių pasauliu“ (Jasiūnaitė 2010, 254; dar žr. Barauskaitė, Gaudinskaitė 2006). Latvių kalboje, kaip galima spręsti iš sinonimų žodyno, tokia reikšme žodis *ašara* nevartojamas: žodžio *degvīns* ‘degtinė’ sinonimų lizde tarp 28 ekvivalentų nėra nė vieno atitiktens su *asara* (SV, 100).

Kartais ašaros kelia asociacijas su kietais daiktais, pavyzdžiui, frazeologiniuose palyginimuose (*ašaros kaip pupos / (asaras) kā pupas; (ašaros) kaip žirniai / (asaras) kā zirņi; (ašaros) kaip spiros / (asaras) kā spiras*. Vis dėlto, kaip matyti iš kontekstų, šiais palyginimais abiejose kalbose pabrėžiamas ašarų didumas (kartais net ir kitomis leksinėmis priemonėmis, sakysim, būdvardžiu *didelės*), ne kietumas: *Didelės ašaros kaip pupos jai byra per veidus* I. Simon (LKPŽ, 221); *Ašara, didelė kaip žirnis, nuriėdėjo jam per veidą* J. Bil (LKPŽ, 342); *Asaras birst kā pupas* (LTMSP, 263; LFV, 976); la. tarm. *Tev jau osaras birst kā vacu laiku pupas* int. Pažymėtina, kad latvių kultūroje ašaros metonimiškai siejamos su virtais pilkaisiais žirniais – tautiniu valgiu, kaip tam tikru ašarų simboliu, pvz.: <...> *novārtiem pelēkiem zirņiem – latviešu simboliskām asarām bērēs. Divas dienestnieces tagad noņem šīs asaras no galda un sāk to [galdu] klāt vakariņām*. Blaumanis (L).

Itin savitas yra iš šiaurės žemaičių (skuodiškių) užrašytas rimuotas frazeologinis palyginimas *ašaros kaip aparos: Ašaros kaip aparos riet* Skd (LKŽ 1², 184; LKPŽ, 24). *Apara* – tai apyvaras, vyžų ar naginių virvelė apvynioti autams (DLKŽ⁴, 26), taigi frazeologizmas metaforiškai apibūdina ilgą verksmą, tarsi nenutrūkstamai riedančias ašaras.

Lietuvių frazeologijoje ryškus konceptas yra AŠAROS – SKAIDRUS (TYRAS; SPINDINTIS, ŽVILGANTIS) DAIKTAS: (*alus*) *skaidrus kaip ašara; (upės) tyros kaip ašaros; ašaras žvilginti; akyse spindi ašaros*. Plg. individualiosios poezijos metaforinį epitetą: *O ašarėlė sidabrinę ant veido meilė teišspaus* Mair (FŽ, 69). Ašarų skaidrumas, tyrumas nurodytas ir LKŽ 1² teikiamoje jau cituotoje definicijoje. Latvių žodyninėse definicijose šio požymio nėra:

nurodoma, kad tai *bespalvis, sūrus skystis (bezkrāsains, sāļš šķidrums)*, tačiau tekstuose kalbama apie ašarų spindesį, jos lyginamos su krištolu, perlais: *Tikai reta asara paspīdēja skropstās, kad sirds kļuva pārāk smaga...* Fimbers (LLVV 1, 323); *Asaras spiežas acīs kā gaiši, mirdzoši kristala pilieni* Apsišu Jēkabs (L); *Debess asaras ir lietūs lāses, Jūras asaras ir dārgas perles, Zemes asaras ir – bārenītes* Rainis (L); lie. *Krinta byra jos ašaružės kaip baltieji perleliai* JD582 (LKŽ 1², 334).

Patarlėse ašaros paprastai priešinamos džiaugsmui, juokui, kuriamos anti-tezės. Iškeliami žmogui būdinga jausmo, nuotaikos kaita arba skirtinga jausminė asmenų reakcija, pvz.: *Iš didelio juoko bus ašarų* Pp. (LKŽ 4, 414) (plg. *Iš juoko gal ir būna ašarų, bet kad atsitiktų antraip – negirdėjau* Saj (AŽ, 168)); *Be ašarų ir džiaugsmo nebūtų; Vienam ašaros, kitam juokai* LPP, 218; *Bez lietūs nav auglības, bez asarām – laimes; Ko ar asarām sēj, to ar prieku plāuj* int.; *Kaķim prieks, pelei asaras* LLSP, 126. Pastarąjį pasakymą atitinkančiame lietuvių priežodyje, matyt, ritmo dėlei, vietoj metonimijos ašaros yra verksmai: *Katei juokai, pelei verksmai* flk (LKŽ 5, 406).

Ašaros frazeologijoje įvardijamos ir kaip džiaugsmo išraiška: *lieti džiaugsmo asaras / raudāt prieka asaras*, pvz.: *Apsiverkė džiaugsmo ašarom* Kp (LKŽ 1², 333); *Asaras kā zirņi birst, smieklus nevar novaldīt* int. Panašią semantiką turi ir junginiai, apibūdinantys juoką: *juoktis (juokas) iki ašarų / smieties (smieklis) līdz asarām* reikšme ‘nuoširdžiai, be perstojo, ilgai ir garsiai’.

Metoniminiai ašarų konceptai susidaro kontekstuose, kuriuose kalbama apie tai, kad verksmas būdingas tam tikriems asmenims: ašaroti, greitai praverkti esą įprasta vaikams, moterims: *Toks mažvaikis – maža kas, ir jau į ašaras leidžias* Slnt (FŽ, 72); *Mazam ašaros nereikia pirkt* (greit verkia) Ppr99 (LKŽ 1², 334); *Moterų ašaros labai pigios* Kp (FŽ, 69). Dar plg. *O nelaimės ir bėdos tame krašte buvo dažnos valstiečiams, kaip dažni lietūs ar ašara kūdikių akyse* CvR 5, 151. FŽ ir LKŽ 1² iliustraciniuose pavyzdžiuose, kuriuose pasakyta arba iš kurių konteksto galima suprasti, kas verkia, 85 sakiniuose kalbama apie moterų, 12 sakinių – apie vaikų ir tiek pat – apie vyrų ašaras. SLKŽ, 274 mažam vaikui verksniui nusakyti pateikta net 30 sinoniminių daiktavardžių (*bimblys, bliūva, bliuvis, čirplys, knerkllys, pyplys, zirza, zyzlys, zurza...*) ir 26 sinoniminiai veiksmažodžiai apie vaiko verkimą (*bimbti, čirpti, knerkti, pypti...*). Latvių kalboje veiksmažodis *raudāt* taip pat turi nemažai sinonimų, pvz.: *elsot, šņukstēt, asaroties, pinkšķēt*. Dalis jų pažymėta kaip būdingi vaikui: *rauduļot, dūdāt, bimbāt, bimbot...*, ten pat įtraukti ir vaikams

taikytini latvių daiktavardžio *raudulis* „verksnys“ sinonimai *dīka*, *blāva*, *brēkulis*, *bimba*, *ģīga*... (SV, 331).

Saviti lietuviški metaforiniai frazeologizmai yra *ašaros už pirmų durelių* (greit verkia) LKŽ 1², 334, *ašara prie vartų*, *ašaros už pirmų vartelių* (apie greit pravirkstantį) FŽ, 72. Jie sinonimiški frazeologizmams *arti ašaros*, *ašaros paviršiuje*, *pigios ašaros* FŽ, 69, bet už pastaruosius vaizdingesni. Deminutyvai (*durelės*, *varteliai*) švelnina pasakymus, iliustraciniai pavyzdžiai rodo, kad taip paprastai sakoma apie vaikus ar moteris.

Ašarų konceptualizavimas verksmą siejant pirmiausia su vaikais ir moterimis yra būdingas ir kitoms kalboms (plg. Janovec, Wagenknecht 2009, 90).

Ašaros dažnai esti asmens fizinės būsenos intensyvumo rodiklis; tokioms frazeologijos matome ypač didelę įvairovę: *kruvinomis ašaromis (užsilieti)*, *ašaromis plūst*, *ašara rita ašarą*, *pilnos akys ašarų / acis pilnas asaru*. Čia pridera ir jau minėti lyginamieji frazeologizmai (*ašaros*) *kaip pupos / (asaras) kā pupas* ir kt. Pvz.: *Motina kruvinom ašarom verkė, kad vaikas neitų* Inš (FŽ, 69); *Tu neesi redzējis, kā Sildedziene raud: asaras kā pupas*... Upīts (LFV, 976). Didelis ašarų kiekis kartais matuojamas indu, pvz.: *Tu nebēdātu, kad es asaru krūzītē noslīktu* int. Kad priverkti galima įvairius indus (puodynę, kibirą, statinę), nurodo čekų tautosakos tyrinėtojai remdamiesi frazeologizmais ir dainų tekstais (žr. Janovec, Wagenknecht 2009, 93). Lietuvių kalbos medžiagoje analogiškos frazeologijos neaptikome.

Didelis verksmas, gausios ašaros abiejų baltų kalbų frazeologijoje esti lyginamas su gamtos reiškiniiais: su lietumi, nuo medžių krintančia rasa, tekančia beržų sula. Pvz.: *Kaip lietus ašaros vagomis bėga* Rk (LKŽ 1², 333); *Ašaros kaip rasa iš medžių krinta* Sim (LKŽ 1², 334); *Tek asaras kā aizurbtam bērzam pavasarī sulas* int. Krinta į akis tai, kad latvių frazeologijoje tas priežodis turi daug variantų – nuo trumpesnio, bendresnio (*Tek asaras kā aizurbtam bērzam pavasarī* LTMSP, 264) iki aukščiau pateikto išplėtoto, sukonkretinto palyginimo³. Analogiško lietuviško priežodžio, kur žmogaus ašaros būtų lyginamos su tekančia beržo sula, neaptikome; dainuojamojoje lietuvių tautosakoje ir individualiojoje poezijoje, kaip žinoma, yra paplitęs verkiančio beržo įvaizdis.

³ Gretinant analogiško ašarų konceptualizavimo atvejus pastebėta, kad gana dažnai latvių frazeologijoje vaizdas esti labiau išplėtotas, detalizuotas, plg. lie. *Verkia šunio ašarom* LTR, 108 ir la. *Asaras birst kā kunga suņam uz baltas putras skatoties; Birst asaras kā Spiņņu sunim ķilķenus ēdot* int.

Savitai reiškiamas menkas veiksmas: *ašarą išsunkti (išspausti) / nobirdināt, keletą ašarų išvarinti* „kiek paverkti“; *su pusantros ašaros* „proverksmiai“; pvz.: *Kad bent vieną ašarėlę būtų per močios pakasynas išsunkus!* Ds (FŽ, 70); *Atėjo mergaitė su pusantros ašaros* Krs (FŽ, 72). Latvių kalbos žodyne frazeologizmas *birdināt asaras* pažymėtas kaip ironiškas (*iron.*) ‘verkti (dažniausiai be rimtos priežasties)’: „*Nedusmojies, Guni, Irena vilka žėlīgi, šķita, ka viņa tūlīt birdinās asaras* Eglons (LLVV 2, 93).

Ašaros gali kenkti žmogui (*ašarose paskęsti; kelio nematyti per ašaras / mirkti* (arī *slikt*) [*vienās*] *asarās*): *Aš ašarom kelio nematau, o tu!* Sdk (FŽ, 291); *Viņa tad labāk palika viena nekā no dienas dienā* [nelaimīgā laulībā] *nai-dojās vai asarās mirka* Rozītis (LLVV 1, 323). Bet jos gali ir padėti (*ašaromis apsiprausti, burną nusiprausti ašaromis*), ašaros (verkimas) gali palengvinti širdį. Pastaruoju atveju kontekstuose pasirodo frazeologizmai lie. *širdį palengvinti, širdis palengvėjo*, la. *atvieglo sirdi*, su jais gali susidaryti priežodžiai, pvz.: „*Raudi vien, meit, izraudies, asaras atvieglo sirdi – raudi vien, kamēr izraudies*“ Apsīšu Jēkabs (L).

Asmuo gali ne tik lieti ašaras, bet ir tvardyti, tramdyti ašaras: *ašaras ryti / rīt asaras, ašaromis springti*, pvz.: *O aš, nors neverkiu, bet ašaras tik ryju, ryju* Vien (FŽ, 71); <...> *un nostājas viņas priekšā (viņu pamanīdama un asaras norīdama, diegan nelaiptni). Ko jūs gribiet?* Blaumanis (L). Gebējimas tvardyti, santūriai išgyventi skausmą lietuvių literatūroje kartais iškeliama ir kaip kaimo moters charakterio bruožas. Antai apie Vandos Juknaitės romaną „Šermenys“ Elena Tervidytė sako: „Stebėtinai susitvardymas, jokie verkšlenimo aprašant ligas, mirtis, nelaimės. Šito „gero“ knygoje tiek daug, kad pradedi manyti, jog tik kažkokia fatališka jėga padeda šioms paprastoms kaimo moterėlėms visa tai atlaikyti“ (LM 1991 01 05). Pati rašytoja pratęsia žurnalistės mintį: „Man juokingi gražūs sakiniai, bet vieną pasakysiu: mes galėtume duoti pasauliui sutramdžiusią skausmą, visa pilnybe atsiveriančią sielą“ (cit. iš LM 1991 01 05).

Abiejose kalbose konceptualizuojamos nenuoširdžios (apsimestinės, netikros, veidmainiškos) ašaros: jos nusakomos savais metaforiniais junginiais (lie. *medinės ašaros, sausos ašaros*) arba konstatavimu, kad ašarų nematyti: *Verkia medinėm ašarom* Vj (FŽ, 69); *Apsiverkė sausom ašarom kaip marti anytą laidodama* KrvP(Drsk) (FŽ, 69); *Rauda sausom ašarom* (iron.) Ėr. (LKŽ 1², 334); *Ko raudi, ka asaras nebirst* int. Netikros ašaros apibūdinamos ir daugelyje kalbų per raštus paplitusiu frazeologizmu *krokodilo ašaros (lieti krokodilo ašaras, verkti krokodilo ašaromis / liet (raudāt) krokodila asaras)*.

Sprendžiant iš žodynų, lietuvių ir latvių kalbose tai yra vienintelis frazeologizmas (keletas jo variantų) su žodžiu *krokodilas / krokodils*.

Galiausiai – asmuo gali ne pats lieti ašaras, o kitam jas sukelti, kitą virkdyti: *ašaras spausti (sunki, traukti), ašaras gerti / dzert kāda asaras* ‘elgtis negailestingai, nuolat barti, virkdyti’. Pvz.: *Jo žodžiai žmonai spaudė iš akių ašaras* Mont (FŽ, 71); *Kasdien tu mano ašaras trauki* Užp (FŽ, 71); <...> *un par ko tad lielkungam tas lielākais prieks kā par zemnieku nelaimi. Kā ūdeni dzer mūsu asaras* Upīts (LFV, 84). Tarp lietuviškų tokių frazeologizmų vartojimo pavyzdžių aptinkame ne vieną kontekstą, kuriuose kalbama apie tai, kad moterį (ar mergelę) pravirkdo vyro (bernelio) žodžiai arba elgesys.

Surinktos medžiagos analizė rodo, kad ir lietuvių, ir latvių kalboje ašarų konceptualizavimas yra labai įvairus. Nors abiejų kalbų žodynai ir patarlių rinkiniai, iš kurių rinkta medžiaga, yra skirtingos apimties bei išsamumo ir sudaryti remiantis ne visada tais pačiais principais, atrodo, kad svarbiausius ašarų konceptualizavimo polinkius ir iš tokios medžiagos galima apčiuopti. Dažniausiai latviai ir lietuviai ašaras konceptualizuoja vienodai ar bent jau labai panašiai (daugelis tokių atvejų sutampa ir su kitų kalbų ašarų konceptais). Vis dėlto, remiantis surinktos medžiagos analize ir ligšioliniais latvių ir lietuvių kalbų gretinamaisiais tyrimais, galima daryti atsargią išvadą, kad lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje ašaros užima daugiau vietos, yra svarbesnis jausminės žmogaus būsenos, laikysenos ženklas. Siekiant svaresnių išvadų reiktų gretinti ašarų konceptualizavimą abiejų baltų tautų liaudies dainose, padavimuose, dabartinės kalbos tekstynų kontekstuose, taip pat veiksmažodžių *verkti / raudāt*, jų sinonimų ir vedinių vartojimą.

CONCEPTUALISATION OF TEARS IN LITHUANIAN AND LATVIAN PHRASEOLOGY

Summary

The analysis of the collected material shows that the conceptualisation of tears in the Lithuanian and Latvian languages varies considerably. Though the material for the present analysis was collected from Lithuanian and Latvian dictionaries and collections of proverbs which differed in their scope and thoroughness and were often based on different principles of compilation, it provides sufficient data for grasping the main trends in the conceptualisation of tears.

Lithuanians and Latvians frequently conceptualise tears in the same or a very similar way (many cases coincide with conceptualisation of tears in other languages). However,

the analysis of the collected material and the contrastive studies of the Lithuanian and Latvian languages carried out to date prompt a tentative conclusion that tears take up more room in the world view of the Lithuanian language, i.e. they are more significant as a sign of a person's emotional state. A comparison of the conceptualisation of tears in folk songs of both Baltic nations as well as the analysis of the verbs *verkti* / *raudāt*, their synonyms and derivatives in the contemporary language corpora are necessary in order to draw more valid conclusions.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

- AŽ – Irena Ermanytė, *Antonimų žodynas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2003.
- Barauskaitė Janina, Danguolė Gaudinskaitė 2006, Frazeologiniai degtinės pavadinimai, *Kalbos aktualijos* 8, 53–57.
- CvR 5 – Petras Cvirka, *Raštai* 5, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959.
- DLKŽ⁴ – Stasys Keinys (red.), *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000.
- FŽ – Jonas Paulauskas (red.), *Frazeologijos žodynas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2001.
- Gudavičius Aloyzas 2009, *Etnolingvistika (Tauta kalboje)*, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
- int. – iš įvairių interneto svetainių imti pavyzdžiai.
- Janovec Ladislav, Martin Wagenknecht 2009, Tears (Crying), Laughter and smile in the Czech language, *Filologija* 14, 89–102.
- Jasiūnaitė Birutė 2010, *Šventieji ir nelabieji frazeologijoje ir liaudies kultūroje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Kavolis Vytautas 1994, *Žmogus istorijoje*, Vilnius: Vaga.
- Kregždys Rolandas 2010, *Baltų kalbų leksinės semantinės gretybės (paveldėtieji ō / ā kamienų kūno dalių pavadinimai)*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas.
- L – Enciklopedijų, žodynų ir kitų resursų duomenų bazė „Letonika“. Prieiga internete www.letonika.lv.
- Lakoff George, Mark Johnson 1980, *Metaphors we live by*, Chicago, London: The University of Chicago Press.
- LFV – Alīse Laua, Aija Ezeriņa, Silvija Veinberga, *Latviešu frazeoloģijas vārdnīca*, Rīga: Avots, 2000.
- LKFŽ – Jonas Paulauskas, *Lietuvių kalbos frazeologijos žodynas*, Kaunas: Šviesa, 1997.
- LKPŽ – Klementina Vosylytė (red.), *Lietuvių kalbos palyginimų žodynas*, Vilnius: Mokslas, 1985.

- LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas* 3–20, Vilnius, 1956–2002; 1² – 2 leid., Vilnius, 1968.
- LLKŽ – Alvydas Butkus (sud.), *Latvių-lietuvių kalbų žodynas*, Kaunas: Aesti, 2003.
- LLSP – Elza Kokare, *Latviešu un lietuviešu sakāmōardu paralēles*, Rīga: Zinātne, 1980.
- LLV – *Lietuviešu-latviešu vārdnīca*, Rīga: Zinātne, 1995.
- LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca* 1–8, Rīga: Zinātne, 1972–1996.
- LM – *Literatūra ir menas* (savaitraštis).
- LPP – *Lietuvių patarlės ir priežodžiai* 1, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000.
- LTMSP – Kārlis Straubergs (red.), *Latviešu tautas mīklas, sakāmōardi un parunas*, Kopenhāgena: Imanta, 1956.
- LVV – *Latviešu valodas vārdnīca*, Rīga: Avots, 1987.
- Papaurėlytė-Klovienė Silvija 2004, *Liūdesio konceptas lietuvių ir rusų kalbose*, Humanitarinių mokslų daktaro disertacija, Vilniaus universitetas.
- Papaurėlytė-Klovienė Silvija, Regina Kvašytė 2006, *Konceptualiosios liūdesio metaforos latvių, lietuvių ir rusų kalbose*, in Regina Kvašytė (red.), *Lietuvių ir latvių gretinamosios stilistikos klausimai. Lietuviešu un latviešu sastatāmās stilistikas jautājumi*, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 276–294.
- PP – *Patarlės ir priežodžiai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958.
- SLKŽ – Jonas Paulauskas, *Sisteminis lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Mokslas, 1987.
- SŽ – Antanas Lyberis, *Sinonimų žodynas*, Vilnius: Mokslas, 1980.
- Маслова, Валентина Авраамовна 2001, *Лингвокультурология*, Москва: Academia.
- Ротова, Мария Семеновна 1985, *Лексико-фразеологические поля обозначения смеха и плача в современном русском языке*, Автореф. канд. дисс., Москва.

Regina KVAŠYTĖ, Kazimieras ŽUPERKA
Lietuvių kalbotyros ir komunikacijos katedra
Šiaulių universitetas
Povilo Višinskio g. 38
LT-76352 Šiauliai
Lithuania
 [kvasyte@hu.su.lt]
 [k.zuperka@gmail.com]